

STANOVNIŠTVO I POPULACIONA POLITIKA: FRANCUSKI MODEL

Alain PARANT*

Danas su, svuda u svetu, generacije malobrojnije nego ranije ili barem imaju tendenciju da to budu. Proces smanjivanja broja dece, koji se u 18. veku pojavio u Francuskoj, najpre se postepeno proširio na najrazvijenije, da bi kasnije, posle Drugog svetskog rata, intenzivnije zahvatio i ekonomski manje napredne zemlje.

Bilo kao spontana pojava ili posledica nužnosti, smanjivanje broja dece utiče na društvo u mnogim oblastima. Pod uslovom da je ova pojava obuhvaćena efikasnim politikama podrške, ona može da bude izvor vrlo realnog poboljšanja opštih životnih uslova: smanjenja demografskog pritiska, raspodele (ili preraspodele) raspoloživih resursa prema onim delatnostima koje su najveći pokretači ekonomskog i društvenog napretka. Međutim, ukoliko se taj proces prolongira ili ako dostigne vrlo ozbiljne razmere, tada proređivanje broja dece dovodi do vrlo značajnog sužavanja osnove starosne piramide, te do odgovarajućeg proširenja njenog vrha – procesa koji se naziva demografsko starenje. Smanjenje rađanja dovodi do povećanja troškova proizvodnje zbog smanjenja obima proizvodnje, do teškoća u finansiranju sistema socijalne zaštite, do slabljenja neformalnih mreža solidarnosti... U tom slučaju treba da se promeni priroda javne intervencije i da ona poprimi mnogo delotvorniji karakter: kroz uspostavljanje ili obnavljanje politike porodice, politike u oblasti starenja stanovništva, politike zapošljavanja, migracione politike, socijalne politike, politike uređenja prostora... A da sve to ne garantuje potpuni, a još manje trajni uspeh.

* Institut national d'études démographiques (INED) i Futuribles International, Paris.

U članku¹ će uvodno razmatranje biti posvećeno onome što je Landry nazvao *demografskom revolucijom*, koncept koji je potom, umnogome izgubivši od svoje osnovne prirode, stekao veliku slavu pod imenom *demografska tranzicija*. Ovaj iskorak je tim pre neophodan, budući da su parovi u razvijenim zemljama radikalno promenili način stvaranja potomstva, a to će se tokom narednih decenija neizbežno promeniti i u zemljama u razvoju. Potom će biti izložene neke od najznačajnijih osobnosti demografske situacije u Francuskoj, kao i njene buduće tendencije što će, u manjoj ili većoj meri, promeniti sliku zemlje koja je često smatrana za demografski raj u Evropi, čije se stanovništvo smanjuje i stari. Na kraju će ta vrlo naglašena tendencija smanjivanja broja dece i demografskog starenja, kao njena neposredna posledica, učiniti opravdanim ispitivanje mogućih kolektivnih reakcija i različitih poluga koje moraju delovati pod uticajem najvoluntarističnijih strategija.

Demografska revolucija

Poznavanje kontraceptivnih metoda je vrlo staro i uvek je bilo široko rasprostranjeno. Međutim, korišćenje ovih metoda, u meri koja bi omogućila smanjenje fertiliteta i nataliteta, javlja se u Francuskoj, zemlji prethodnici, tek u poslednjoj trećini 18. veka.

Adolf Landry je bio prvi koji je 1934. godine, kroz analizu prepolovljavanja nataliteta u Francuskoj, ostvarenog u periodu od 150 godina, razvio tezu o voljnom smanjenju rađanja i o drugačijem životnom konceptu (Landry, 1982). "Ova predstava će postati princip, delovaće kao primarni uzrok. Tamo gde ona bude prevladala, svi drugi uzroci koji su ranije mogli da deluju u istom smeru, poput kvarenja morala na primer, će, priključujući joj se, postati njoj podređeni, da bi ubuduće igrali tek ulogu sekundarnih uzročnika (Landry, 1982: 39)... Osnovni princip je, ako se tako može reći, princip racionalizovanja života (Landry, 1982: 40)". Ta racionalizacija može proisticati iz altruističkih pobuda ("vođenje računa o interesima dece koja će doći, ili bolje rečeno, kojima će biti dozvoljen dolazak"), zatim pobuda koje su više vezane za lični interes, kao i sasvim egoističkih pobuda: deca izazivaju troškove, probleme, obaveze, smetaju roditeljima prilikom njihovih aktivnosti. Masovno širenje ove predstave je posledica nastojanja pojedinaca da imitiraju ostale ljude, njihove kalkulacije i ponašanje. "Takvo imitiranje postaje tim lakše sa porastom broja pristalica novih shvatanja, kada oni koji

¹ Ovaj tekst je razrada saopštenja iznetog u okviru nacionalne debate sa temom: *Stanovništvo, demografska politika i razvoj*, organizovanog 2. 10. 2007. u Beogradu pod pokroviteljstvom Vlade Republike Srbije i Beogradskog fonda za političku izuzetnost.

žive na stari način postanu izuzeci, kada počnu da izazivaju čuđenje, možda sažaljenje, pa čak prezir i osudu"(Landry, 1982: 43).

Landry razlikuje tri demografska režima:

- Primitivni demografski režim. U njegovom čistom obliku, demografska situacija i njene promene su uslovljene jedino proizvodnjom (koja zavisi od prirodnih bogatstava, sposobnosti ljudi da ih koriste, nivoa tehnologije, od obima angažovanog kapitala, od tipa i raspodele svojine) i smrtnošću (relativnim mortalitetom, koji zavisi od nivoa životnog standarda i stanja u pogledu medicinskih znanja i higijenskih uslova).
- Prelazni režim. Na njega utiču dva prethodno spomenuta činioca, ali i treći "koji predstavlja težnju ljudi da za sebe i svoje očuvaju način života na koji su navikli". Održanje postojećeg načina života zahteva prilagođavanja koja se realizuju putem promena u domenu bračnosti (povećanje celibata, kasnije stupanje u brak).
- Savremeni režim. Njega karakteriše opšte prisutno ograničavanje rađanja, koje je mnogo efikasnije od restrikcija u domenu nupcijaliteta. Ono zadovoljava suštinsku brigu, ne samo da se očuva životni standard, već i da se poveća u korist roditelja i dece. Kao i u prelaznom režimu, na delu je jedan psihološki činilac koji više ne predstavlja uslov za dostizanje ravnoteže stanovništva, i koji više nije princip demografske stabilnosti, već je, naprotiv, princip demografskih promena.

Landry je nastanak savremenog režima nazvao demografskom revolucijom. Bilo da je postepen ili nagao, savremeni režim označava prelazak iz jednoga sveta u kome se "težilo ka ujednačavanju mortaliteta i nataliteta, u stanovništvo koje bi ubuduće trebalo da ostane nepromenjeno (stacionarno)", ka svetu u kome nema više ravnoteže stanovništva i u "kome bi moglo doći do smajenja broja stanovnika, i pored vrlo primetnog napretka kako u oblastima proizvodne tehnologije, tako i u domenu medicine i higijene" (Landry, 1982: 53-54).

Vremenom, Landryeva teza nije dovedena u pitanje.

Od vremena Thorstein Veblena (1899) i Jamesa Duesenberrya (1949) poznato je da su naši sistemi preferenci zasnovani na normama i standardima koji su nam ne samo strani, već često potiču i van našega socijalnog miljea. Sklonost ka imitiranju se nesporno pojačala nastankom društva zasnovanog na komunikacijama i slici, za koje ne postoje granice i ograničenja. To važi u svim domenima našeg života, a pogotovu u onim koji nisu čisto potrošački, kao što su, na primer, formiranje bračnih zajednica i stvaranje potomstva.

Sledstveno tome se i klasična teorija utilitarizma – teorija zasnovana na autonomiji i nezavisnosti sistema preferiranja pojedinaca – našla u značajnoj meri oslabljena, pa čak postala i potpuno neprihvatljiva, a to su još u 18. veku, tj. davno pre Veblena i Duesenberrya, uočili Richard Cantillon 1755. godine i Adam Smith 1776. godine (Cantillon, 1997; Smith 1776). Ta dvojica ekonomista su, u stvari, bili prvi koji su uočili da je za pojedinca korisnost u manjoj meri funkcija dobara koje on konzumira, a više poređenja koja on stalno pravi u odnosu na druge pojedince (ili grupe) iz okruženja, koji mu služe za poređenje. Preovlađujući pojam korisnosti nije onaj iz klasične ekonomske teorije, već se ovde radi o relativnoj korisnosti. U tom smislu se može reći da na individualno, na primer, fertilitetno ponašanje, manje utiče apsolutni rast prihoda² ili životnog standarda, a više njihov relativni rast. To znači da zavise od nivoa njihovih prihoda posmatranih u odnosu na prihode ostalih odraslih osoba, posebno onih koji nemaju uopšte ili nemaju više troškova oko dece.

U svetu koji se odlikuje brzom razmenom informacija i u kome su savremene kontraceptivne metode široko, gotovo univerzalno, dostupne, fenomen tendencije sveprisutnog opadanja broja dece sve više se tumači kao rezultat opredeljenja parova, koji se nalaze u reproduktivnom dobu, o potrebi favorizovanja relativnog nivoa svog životnog standarda.

U razvijenim zemljama, demografski ostarelim i sa sistemima socijalne zaštite koji transferima namenjenim starijim generacijama finansijski opterećuju sredovečne generacije, koje su radno aktivne i koje stvaraju društveno bogatstvo, mladi parovi se sve više suočavaju sa teškoćama u vezi održavanja dostignutog nivoa životnog standarda, i to zbog nezaposlenosti, podzaposlenosti ili nestalnog zaposlenja. U zemljama u razvoju gde je mlado stanovništvo brojnije, postoje velike teškoće da se nađe i posao koji bi bio dovoljan da se obezbedi samo preživljavanje. U tim zemljama mladi ne porede spontano svoj relativni standard sa starijim sunarodnicima, već sa standardom, relativno daleko višim, koji imaju mladi u razvijenim zemljama. Bilo da imaju ili nemaju nameru da se u razvijene zemlje isele, oni svesno

² U prvoj aproksimaciji nivo životnog standarda pojedinca se meri respoloživim sredstvima (prihodom od delatnosti, prihodom od poseda i prihodom od transfera) posle plaćanja poreza (poreza na prihod, na imovinu, boravišnih taksi...). Međutim, ovakva procena mora da uzme u obzir da pojedinci žive u domaćinstvima različite veličine, te da se u datom domaćinstvu ne mogu sve jedinice poistovetiti. U Francuskoj se, prema metodologiji koju primenjuje INSEE (Institut national de la statistique et des études économiques) prva odrasla osoba u domaćinstvu se računa kao potrošačka jedinica (PJ), sve ostale odrasle osobe i deca starija od 14 godina računaju se kao pola potrošačke jedinice (svako predstavlja 0,5 PJ), a svako dete mlađe od 14 godina se računa kao 0,3 PJ. Procena prosečnog nivoa životnog standarda članova domaćinstva se dobija stavljanjem u odnos ukupno raspoloživih resursa domaćinstva sa ukupnim brojem potrošačkih jedinica.

ograničavaju brojnost svog potomstva, na taj način smanjujući svoje relativno siromašenje. Često su u tome ohrabrivani i od vlasti svojih zemalja, nekad čak i veoma energično, kao što je to slučaj u Kini ("politika jednog deteta").

Smanjenje broja dece i demografsko starenje

Početak 1950-ih godina jedino su najrazvijenije zemlje bile suočene sa starenjem svog stanovništva.

Posmatran samo s aspekta neposrednih demografskih činilaca (fertiliteta, mortaliteta i neto migracionog salda) mehanizam starenja stanovništva, koji se definiše kao povećanje udela starih, dobro je poznat od kada je jasno prikazan u jednoj studiji Ujedinjenih nacija (UN, 1956):

- Čim fertilitet bilo koje populacije počne da opada, ona kreće putem starenja. To starenje (od osnove piramide) je tim značajnije i vremenski bliže ukoliko je pad fertiliteta veći i brži.
- Smanjivanje mortaliteta, takvo kakvo se odvijalo do Drugog svetskog rata, imalo je vrlo slab uticaj na starosnu strukturu stanovništva. Ako je bilo posledica, one su se ogledale kroz podmlađivanje stanovništva, preko osnove starosne piramide, a bez promene njenog vrha.
- Dalje produženje životnog veka će postati jedan nezanemarljiv činilac demografskog starenja (s vrha starosne piramide).³ Stariće čak i stanovništvo zemalja u razvoju, koje i dalje ima visok fertilitet, zbog toga što opadanje smrtnosti neće moći da se odvija u nedogled, a da ne izazove smanjenje obima rađanja.

U ovom trenutku, kada je na našoj planeti model prirodnog fertiliteta – režim rađanja kod koga su kontracepcija i abortus nepoznati, i kod koga stavovi i ponašanja parova u domenu fertiliteta ni malo ne zavise od broja već rođene

³ Simulacijom različitih varijanti kretanja stanovništva Francuske i njegove starosne strukture za period od 1. januara 1946. do 1. januara 2051. godine, a u nekim slučajevima i do 1. januara 2101, Gerard Calot i Jean-Paul Sardon (1999) su u svom članku "Les facteurs du vieillissement démographique" pokazali da je od kraja Drugog svetskog rata, pa sve do poslednje decenije 20. veka, mortalitet bio praktično jedini činilac demografskog starenja. Sa druge strane, fertilitet (zbog njegovog primetnog i dugotrajnog poboljšanja) i neto imigracije (posebno važne tokom prosperiteta iz vremena "trideset slavni" godina) značajno uticali na smanjenje efekata mortaliteta. Međutim, to je takođe pokazalo da će od danas, pa sve do sredine 21. veka, uticaj fertiliteta na starenje iznova značajno da raste, te da će se približiti uticaju koji ima mortalitet. Proces starenja svake ljudske jedinice vodi uvek istom kraju, te da opstanak vrste ne zavisi od produženja životnog veka pojedinaca, već od stope doživljenja budućih generacija. Kako se to u Francuskoj zaboravilo, možda čak više nego u drugim zemljama, prekomponovanje takvih ideja je očigledno vrlo korisno.

dece – gotovo sasvim nestao, i kada je čvrsto uspostavljena tendencija pada fertiliteta, sve zemlje moraju da računaju sa starenjem svoje populacije.

Posledice starenja stanovništva, koje će u bliskoj budućnosti imati znatno ubrzaniji tempo, kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju, umnogome prevazilaze probleme vezane za penzije, zdravstvo ili zavisnost ostarelih lica. Povezane su sa problemima zapošljavanja, sa kretanjem aktivnog stanovništva, njegovim obrazovanjem i održavanjem stručne kompetentnosti, njegovim starenjem i, kako se sada kaže, menadžmentom. Posledice starenja vraćaju pažnju na modalitete funkcionisanja privrede i na njene veze sa svetom u okruženju. Postavlja se pitanje budućnosti ponude i tražnje tradicionalnih roba i usluga (a stanovništvo koje ima veliki udeo starih može biti u stanju delimičnog ili potpunog zasićenja ovim robama i uslugama) kao i onih novih (a i te nove robe i usluge u jednakoj meri zavise od starosti, generacije ili razdoblja). One takođe postavljaju pitanje dinamike preraspodele moći i odnosa snaga između sukcesivnih generacija. A sve to neizbežno vodi preispitivanjima, koja su pretežno filozofske prirode, o samom smislu života, kao i o pravu svakoga bića na dostojanstveni kraj života i smrt.

Demografsko starenje, taj neverovatni izazov koji se postavlja pred generacijama, i to svim generacijama 21. veka, mora se razmatrati u svojoj celini i iz ugla svih njegovih mnogobrojnih i različitih posledica. Upravo iz tog razloga ono predstavlja i jedan pravi školski primer za političku volju.

Francuska: jedan sasvim relativan demografski izuzetak

U Evropi (u smislu članstva u Savetu Evrope⁴), Francuska je 2004. godine sa svojih 61 milionom stanovnika zauzimala četvrto mesto na spisku najmnogoljudnijih zemalja, iza Ruske federacije (144 miliona), Nemačke (83 miliona) i Turske (72 miliona), i to neposredno ispred Velike Britanije (60 miliona) i Italije (58 miliona), (Conseil de l'Europe, 2006).

Iako poput većine zapadnoevropskih zemalja ima pozitivan bilans razmene stanovništva sa ostatkom sveta, u Francuskoj višak rođenih u odnosu na umrle predstavlja osnovu demografskog rasta. Dok je 2004. godine više od 80% ukupnog povećanja stanovništva Evrope (porast od 2,3 miliona lica ili

⁴ Zemlje članice Saveta Evrope: Albanija, Andora, Jermenija, Austrija, Azerbejdžan, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Češka Republika, Hrvatska, Kipar, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Nemačka, Grčka, Madarska, Island, Irska, Italija, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Luksemburg, Malta, Moldavija, Monako, Holandija, Norveška, Poljska, Portugalija, Rumunija, Ruska Federacija, San Marino, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, "Bivša jugoslovenska Republika Makedonija", Turska, Ukrajina, Ujedinjeno Kraljevstvo. Belorusija je zemlja van članstva Saveta Evrope.

po stopi rasta od 0,2%) bilo rezultat većeg broja doseljenih od broja odseljenih,⁵ u Francuskoj je dve trećine ukupnog demografskog rasta (0,6%) bilo rezultat prirodnog priraštaja.

Nezavisno od činjenice da je u Francuskoj, kao i drugde u Evropi, prisutna tendencija opadanja smrtnosti,⁶ produženje životnog veka ima za posledicu da godišnji broj umrlih bude relativno stabilan (oko 530.000). Stoga se objašnjenje dominantnog značaja prirodnog priraštaja na porast broja stanovnika u Francuskoj nalazi u sadašnjem nivou fertiliteta.

U današnjoj Evropi koju karakterišu vrlo jasne razlike između Severa i Zapada, sa jedne, i Juga, sa druge strane, može se reći da trenutno nijedna zemlja, osim Turske, nema nivo fertiliteta koji bi na dugi rok garantovao zamenu generacija žena u reproduktivnom dobu. U odnosu na nivo od 2,1 deteta, koji je bio potreban pri sadašnjem nivou mortaliteta, u Francuskoj je u 2004. godini deficit rađanja iznosio jedva 10%. Iste godine, manjak je u zemljama kao što su Italija i Španija iznosio blizu 40% (u kojima bi zamena generacija takođe bila obezbeđena sa, u proseku, 2,1 detetom po ženi). U 2006. godini, s obzirom da je u Francuskoj stopa ukupnog fertiliteta (SUF) procenjena na prosečno 2 deteta po ženi, deficit bi iznosio manje od 5%.

Na osnovu završnog fertiliteta (prosečan broj dece koju rodi jedna generacija žena pre isteka njihovog reproduktivnog perioda) koji je procenjen za generaciju žena rođenih 1965, i dalje važi ista konstatacija: Francuskinje će sa prosečno 2,03 deteta zameniti 97% svoje generacije. S druge strane, Nemice, Španjolke, Italijanke, kao i Ruskinje i Ukrajinke, će to učiniti sa 70-75%.

Ma koliko povoljno bila francuska sadašnjost, ima smisla da se istraživanje produbi.

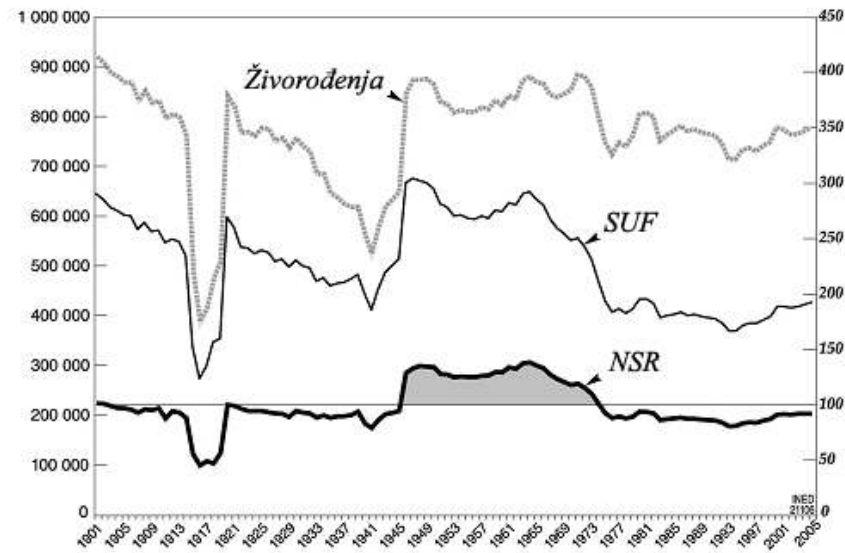
- Odmah se dâ uočiti da današnji francuski fertilitet, iako je među prvima u Evropi, predstavlja tek 50% onog iz posleratnih godina. Dok je početkom Prvog carstva fertilitet u proseku iznosio približno petoro živorođene dece po jednoj ženi, on je oko 1830. godine sveden na manje od četiri deteta, oko 1890. na približno tri deteta, a pred Drugi svetski rat on je jedva

⁵ Obimi migracionog salda po zemljama su veoma aproksimativno procenjeni. Oni su rezultat četiri migraciona toka koje sve nacionalne statistike imaju problema da obuhvate (a za neke su i potpuno nepoznati): imigracija lica koja su državljani zemalja članica Saveta, imigracija lica koja nisu poreklom iz zemalja članica Saveta, emigracija lica koja su državljani zemalja članica Saveta, emigracija lica koja nisu poreklom iz zemalja članica Saveta.

⁶ Francusku odlikuje ranije nastupajući mortalitet muškaraca nego žena, a razlika je znatno naglašenija nego u zemljama na sličnom nivou privrednog razvoja. U 2005. godini je očekivano trajanje života pri živorođenju bilo 7 godina kraće od onog za žene (76,7 u odnosu na 83,7 godina), dok je očekivano trajanje života pri starosti od 60 godina za muškarce kraće 4,8 godina (21,5 naspram 26,3 godine).

dostizao dva deteta. Međutim, ta tendencija manje-više laganog i stalnog opadanja fertiliteta je naglo prekinuta. Počev od 1942. godine, dolazi do vrlo brzog i održivog povećanja fertiliteta. Stopa ukupnog fertiliteta u periodu od 1946. do 1964. oscilira između 2,7 i 2,9 deteta po ženi (*baby-boom*). Potom, od 1976. dolazi do isto tako grubog pada koji je sveo vrednost SUF na 1,8 dece po ženi, tj. do vrednosti oko koje je, od tada, manje-više fluktuirao.

Grafikon 1.
Broj živorođene dece, stopa ukupnog fertiliteta i neto stopa reprodukcije.
Francuska (metropolitenska), 1901-2001.

Izvor: internet sajt INED-a (<http://www.ined.fr/population-en-chiffres/france>).

Pad se beleži i kod završnog fertiliteta. On je kod žena rođenih 1965. za 25% manji od onog zabeleženog kod žena rođenih 1928. godine (generacija majki *baby-boomera* koje su imale najveći fertilitet). Taj pad se može objasniti naglim smanjenjem udela majki sa četvoro ili više dece (sa 26% u generaciji 1928, na samo 9% u generaciji žena rođenih 1965) koji nije bio nadoknađen snažnim povećanjem udela majki sa dvoje dece (procentno učešće je povećano sa 24% na 39%, a taj udeo se, počev od generacija 1948, stabilizovao na tom nivou), kao ni skromnim povećanjem udela majki sa troje dece (sa 18% na 21%). Istovremeno, procentni udeli majki sa jednim

detetom i žena bez živorođene dece su praktično ostali nepromenjeni (iznose 17% i 14%, respektivno).

Na osnovu stope fertiliteta koja je ponderisana brojem žena u prokreativnoj starosti, dobijena je sledeća brojnost generacija: 840.000 osoba, u proseku, za period od 1901. do 1914. godine; 440.000 tokom Prvog svetskog rata; 685.000 od 1919. do 1945; 840.000 od 1946. do 1974. (jedino su u tom periodu vrednosti neto stope reprodukcije bile jednake ili veće od jedinice); 755.000 od 1975. do 2005. godine (grafikon 1).

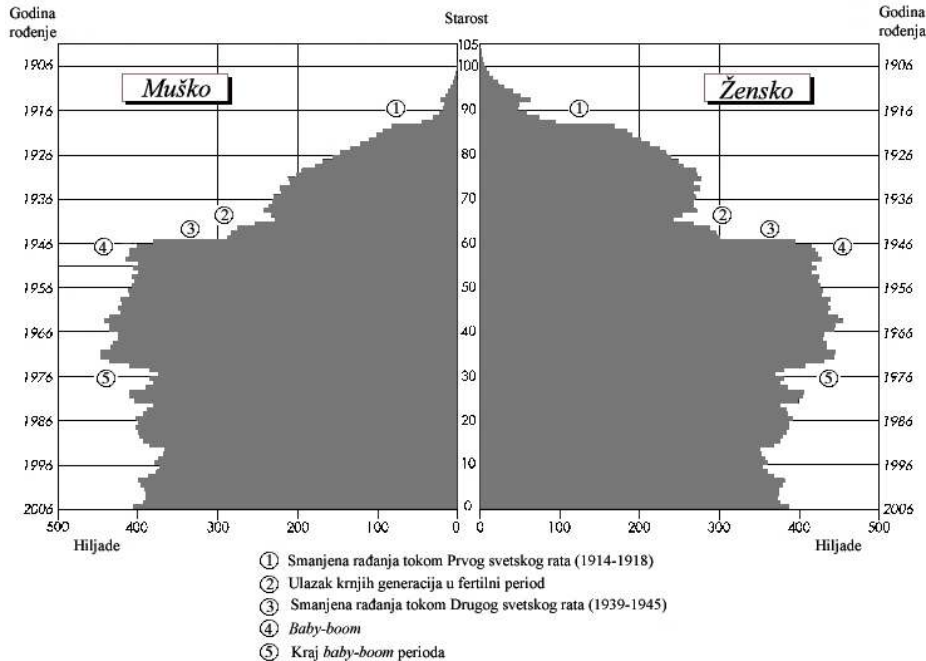
- Francuska, koja se nalazi zapadno od linije Sankt Peterburg – Trst, koju je uočio Hajnal (1965), se ne izdvaja ni univerzalošću braka, ni ranim stupanjem u brak (tek svaka druga Francuskinja se udaje pre svoje navršene 50. godine života, a udajući se, u proseku, sa 28,5 godina). Ako se može reći da je fertilitet Francuskinja realtivno visok, i da u njemu trenutno vanbračna komponenta učestvuje sa gotovo 50% (u odnosu na 30% koliko je iznosila 1990, ili pak 11% u 1980. i 6% u 1960. godini), istovremeno je on kod žena vrlo okasneo. U 2004. godini je prosečna starost prilikom rođenja prvog deteta iznosila, u proseku, 28,4 godine, naspram 27 godina u 1990. i 25 godina u 1980. Tendencija povećanja prosečne starosti majki prilikom rođenja prvog deteta nije svojstvena samo Francuskoj. Evropljanke su u 2004. godini svoje prvo dete rađale sa, u proseku, 26,4 godine, dok je 1991. godine to bilo sa 24,4 godine. Povećanje prosečne starosti majki prilikom rođenja prvog deteta se prvenstveno objašnjava produženjem školovanja, teškoćama prilikom zapošljavanja i stvaranja karijere, kao i stambenim problemima mladih. Dolazak na svet prvog deteta se sve više odlaže, uz prateći rizik za sterilitet, fiziološki ili voljni.

- Aktuelna francuska starosna piramida je karakteristična za zemlju sa dugotrajnim demografskim starenjem. Sužena osnova i prošireni vrh ilustruju u kojoj meri je 20. vek bio obeležen dubokim demografskim poremećajima (grafikon 2). Kao i starosne piramide drugih evropskih zemalja, i ova francuska sasvim jasno ukazuje da generacijski raspored predstavlja predznak snažnog demografskog starenja, kako srednjoročnog, tako i dugoročnog.

U osnovi "građevine" se nalaze generacije rođene posle 1975. godine. Iznad se nalazi blok od trideset *baby-boom* generacija koje su, kako kod muškaraca tako i kod žena, po brojnosti i dalje nadmoćnije u odnosu na mlađe *baby-crash* generacije, mada su srazmerno više "nagrižena" mortalitetom (rizik umiranja raste sa godinama). Ipak, bez obzira na buduće trendove fertiliteta, mortaliteta i spoljnih migracija, zamena koja će se vršiti u okvirima radnog kontingenta između baby-boomera radno sposobnog uzrasta i ulazećih

generacija u radnu snagu rođenih posle 1975. godine ne bi trebalo da bude pregruba. Naime, mlade generacije su u proseku samo 10% "tanje" od *baby-boom* generacija. Na samom vrhu piramide će doći do sasvim drugačije smene generacija: preživele iz, po obimu, malobrojnih kohorti rođene za vreme Prvog svetskog rata i između dva rata, zameniće *baby-boom* generacije. U ovom slučaju će stvoreni udarni talas biti mnogo snažniji i

Grafikon 2.
Starosna piramida Francuske, 2007. (stanje 1. januara)

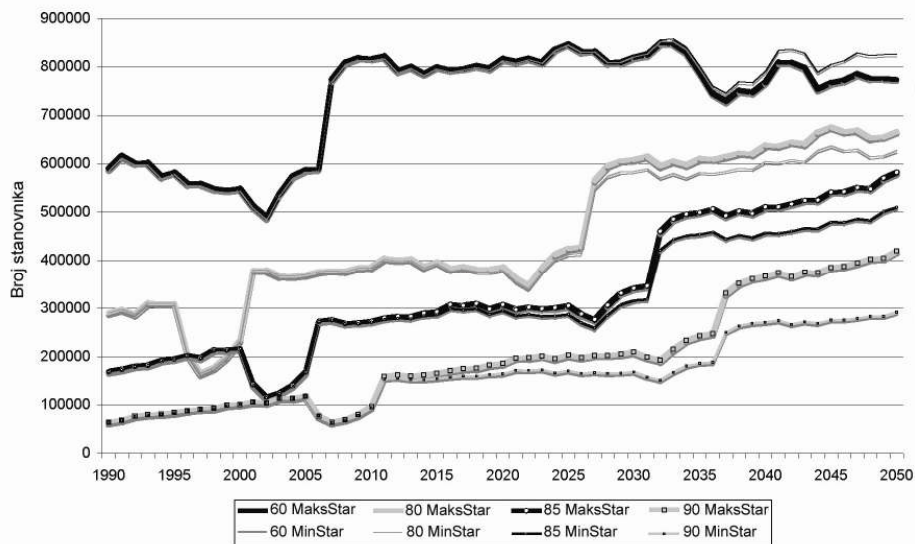
Izvor: Insee, 2007. (prema http://www.ined.fr/pop_chiffres/france/structure_population/pyramide_ages/).

nagliji. Generacija rođenih 1946. (844.000) je bila obimnija za 31% od prethodne generacije iz 1945. godine (646.000 živorođenih). Kako se stopa doživljenja povećavala u svim starostima, a dinamična imigracija tokom "trideset slavni" godina (1945-1975) delimično nadoknadila gubitke zbog smrtnosti stanovništva, danas je stanje takvo da je u Francuskoj svoj šezdeseti rođendan proslavilo i sprema se da ode u penziju približno onoliko ljudi koliko je predstavljalo 90% generacije 1946. A tako će se, manje-više, nastaviti i sa sledećih 28 *baby-boom* generacija. Ulazak u "kasne godine" (80-90 godine) generaciju rođenih 1946, kao i za sledećih 28 *baby-boom* generacija, će takođe biti gromoglasan. Izvesno je da će se bitno povećati

broj lica koja će tu starost doživjeti. Njihov broj će, u poređenju sa licima iste starosti iz generacije 1945. biti i dalje brojniji za nekih 30% od svojih prethodnika iz 1945; a i za više od toga ukoliko bi bilo nastavljeno produžavanje životnog veka stanovništva, ili ako bi Francuska sačuvala ili povećala privlačnost koju ima za strano stanovništvo iz grupe populacija koje su izložene procesu starenja (grafikon 3).

Grafikon 3.

Stanovništvo staro 60, 80, 85 i 90 godina. Francuska (metropolitenska), 1990-2050. (dve ekstremne varijante projekcija o starenju stanovništva)

Izvor: INSEE, 2006.

Na osnovu rezultata popisa iz 1999. godine, INSEE je izradio seriju projekcija stanovništva metropolitanske Francuske (Francuska bez prekomorskih teritorija) za period do 2050. godine. Projekcije su zasnovane na tri pretpostavke o nivou fertiliteta u narednom periodu (za kraj projekcionog perioda su usvojene vrednosti stope ukupnog fertiliteta kao i završnog fertiliteta na nivou od 1,5 zatim 1,8 ili 2,1 deteta po ženi), na tri hipoteze o opadanju mortaliteta (zasnovane na pretpostavci o prosečnom godišnjem produženju očekivanog trajanja života pri živorođenju od ukupno 1,5 meseci, 2, ili 3 meseca) i dve pretpostavke o neto migracionom saldu (pozitivan godišnji migracioni saldo od 50.000 i 100.000 lica). Na osnovu proučavanja rezultata 18 varijanti projekcija proizlazi da će se do 2050. godine francuski demografski rast odvijati u najvećoj meri, ili čak isključivo,

preko vrha starosne piramide, a da će starenje ukupnog stanovništva biti vrlo intenzivno. U 2050. godini, ukupno stanovništvo bi se kretalo, u zavisnosti od varijante, u intervalu od 58 do 70 miliona. Što se tiče projiciranih starosnih struktura, najekstremnije bi se mogle prikazati kroz dva para sledećih procentnih udela: 23,9% mladih do 20 godina i 30,4%

Tabela 1.
Stanovništvo po starosti, Francuska, 2005. i 2020. i 2050.
 (prema dve ekstremne varijante projekcija).

Starost	2005	Varijanta	2020		2050	
	Broj stanovnika (hilj.)		Broj stanovnika (hilj.)	Indeks rasta (2005=100)	Broj stanovnika (hilj.)	Indeks rasta (2005=100)
Ukupno	60702	MinStar	66368	109	73400	121
		MaksStar	63602	105	65110	107
0-14	11203	MinStar	12544	112	14184	127
		MaksStar	10286	92	8940	80
15-64	39531	MinStar	40942	104	44339	112
		MaksStar	40031	101	36083	91
50-64	10705	MinStar	12406	116	12277	115
		MaksStar	12362	115	11423	107
55-64	6545	MinStar	8154	125	8131	124
		MaksStar	8138	124	7617	116
65+	9968	MinStar	12881	129	17084	171
		MaksStar	13285	133	19575	196
85+	1087	MinStar	1967	181	3337	307
		MaksStar	2261	208	5558	511

Izvor: INSEE (2006).

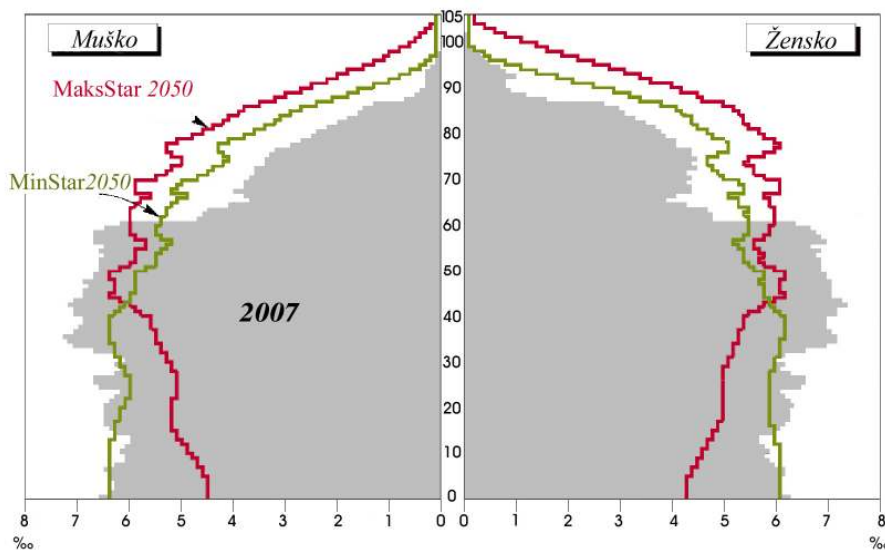
starih 60 ili više godina, u slučaju projekcije koja rezultira minimalnim starenjem stanovništva (MinStar⁷); 16,2% mladih od 20 godina i 40,2% starijih od 60 godina, u slučaju varijante sa maksimalnim starenjem (MaksStar⁸).

⁷ MinStar varijanta povezuje slučajeve visokog fertiliteta, maksimalnog migracionog salda i najmanjeg produženja srednjeg trajanja života. Ona ne podrazumeva maksimalan broj stanovnika, do koga bi došlo pod pretpostavkom visokog fertiliteta, maksimalnog migracionog salda i najvećeg smanjenja mortaliteta.

⁸ MaksStar varijanta povezuje pretpostavke o niskom fertilitetu, minimalnom migracionom saldu i najvećem produženju prosečnog životnog veka. Ona nam ne daje populacioni minimum koji, uz nizak fertilitet i minimalni migracioni saldo, podrazumeva i minimalno smanjenje smrtnosti stanovništva.

U INSEE-u su urađene nove demografske projekcije kod kojih su kao polazno stanovništvo uzete poslednje procene stanovništva, 1. januara 2005. godine (Robert-Bobée, 2006). Te projekcije su rezultat novih kombinacija hipoteza u koje su uključene najnovije tendencije fertiliteta i mortaliteta, kao i više novih, viših, procena migracionog salda.⁹

Grafikon 4.
Starosne piramide stanovništva Francuske za 2007. (procena) i 2050. (dve ekstremne varijante projekcija o starenju stanovništva)

Izvor: INSEE, 2006.

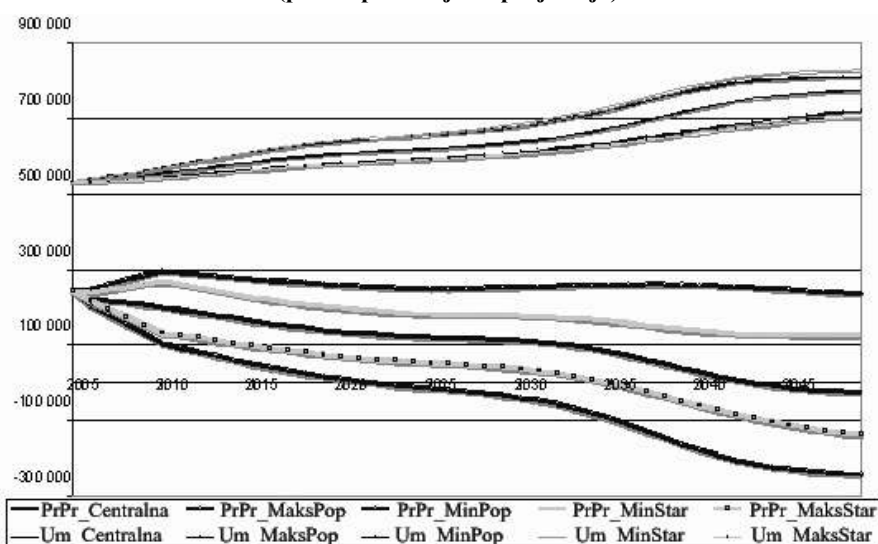
Rezultati su potvrdili sva saznanja dobijena na osnovu prethodnih projekcija:

- budući demografski obrt će najjače pogoditi vrh starosne piramide (grafikon 3, tabela 1);

⁹ Kako je u periodu između izrade dve projekcije stanovništva Francuske zabeležen nastavak porasta fertiliteta, vrednosti stope ukupnog fertiliteta i završnog fertiliteta su određeni na nivou od 1,7 ili 1,9 ili 2,1 dete po ženi. A kako se razlika između mortaliteta žena i muškaraca smanjila brže od očekivanog, postavljene su tri hipoteze koje očekivano trajanje života pri živorođenju, u 2050. godini smeštaju u intervalu od 81,3 do 86,3 godine za muškarce i od 86,5 do 91,5 godina za žene. Za migracioni saldo, čija je procena u poslednjih nekoliko godina nekoliko puta značajno povećavana od strane INSEE-a, pretpostavljanje su tri varijante: godišnje po 50.000, 100.000 ili 150.000 imigranata više nego emigranata.

- veliki opseg budućih promena starosne piramide, čak i kod najpovoljnije varijante (grafikon 4);
- vrlo visoka verovatnoća negativnog prirodnog priraštaja (u naredne 2 do 3 decenije), veliko povećanje broja umrlih kao posledica pristizanja *baby-boom* generacija u starosti maksimalne smrtnosti (bez obzira na buduće trendove mortaliteta), koje će moći da bude nadoknađeno povećanjem broja živorođene dece samo pod pretpostavkom visokog fertiliteta kombinovanog maksimalnim pozitivnim neto migracionim saldom (grafikon 5).

Grafikon 5.
Umrli i prirodni priraštaj. Francuska (metropolitenska), 2005-2050.
 (prema pet varijanti projekcija)

Izvor: INSEE, 2006.

Smanjenje broja dece i demografsko starenje: načini i ograničenja kolektivnog delovanja (akcije)

Društvo suočeno sa smanjivanjem broja dece, i demografskim starenjem koje ono prouzrokuje, može da se odluči da se takvoj situaciji prilagodi uvođenjem politika ili sprovođenjem ograničenih mera podrške, s obzirom da ti procesi predstavljaju datost za koju je procenjeno da se na nju ne može uticati, ili za koju ne postoji namera da se menja. Međutim, isto to društvo

može da se odluči za sprovođenje politika i mera koje su mnogo odlučnije, budući da je prosuđeno da su posledice demografskih procesa od primarnog značaja i vrlo opasne, da ne mogu biti prepuštene spontanom kretanju.

U praksi, razlika između te dve vrste mogućih reakcija nije toliko jasno razgraničena, budući da prvi pristup koji predstavlja jedan iznudaeni, *a minima*, odgovor čiji efekti mogu da imaju samo privremeni karakter i / ili sa ograničenim dejstvom i kao takav služi za pripremu terena za drugi pristup, koji zahteva:

- prethodno spoznavanje stvarnosti imajući u vidu njene različite aspekte;
- uzimanje u obzir dugu vremensku dimenziju – prošlog, i vremena koje će doći – da bi se sagledala celovita dinamika sistema;
- da se postuliraju nestabilnost, diskontinuiteti i prekidi, bili oni nametnuti ili voljni;
- da se razradi, za jedan vremenski period – koji bi bio izabran uzimajući u obzir inerciju sistema, rokove u vezi sa odlukama koje se donose, ono što je na raspolaganju za donošenje odluka i sredstva za akciju, kao i stepen inhibiranosti i motivisanosti aktera u procesu – izvestan broj međusobno suprotnih scenarija istraživačkog tipa (koji krče polja mogućih budućnosti, i bacaju svetlo na ono što bi moglo da se dogodi), ili pak scenarija strateškog tipa (koji ispituju polja željene budućnosti, i određuju koje akcije treba preduzeti);
- da se uporede prednosti i mane mogućih strategija;
- i da se donosi sud o tim mogućim strategijama.

Sve to bi predstavljalo nužne etape "stvaranja budućnosti".

Diktatura procesa ili prilagodavanje "u hodu"

Na smanjenje broja dece, koje na mnogo načina utiče na život jednog društva, se može gledati ili prihvatiti u jednom drugačijem svetlu, kao nešto povoljno. Pri ostalim jednakim uslovima, smanjenje broja dece, između ostalog, omogućava mladim domaćinstvima poboljšanje njihovog relativnog životnog standarda, veću dostupnost institucija za čuvanje i zbrinjavanje dece i obrazovnog sistema. Njihova deca, koja su u celini malobrojnija, bi naročito trebalo da uživaju pogodnosti boljeg školovanja, lakšeg uključivanja na tržište rada, brojnijih i raznovrsnijih mogućnosti u profesionalnoj karijeri, kao i višeg kvaliteta života (smanjenje koncentracije stanovništva u megalopolisima, manja zagađenost...). U manje razvijenim zemljama u kojima je puko prehranjivanje predstavlja primarni imperativ brojnih grupacija stanovništva, smanjenje broja rođenih bi trebalo da dovede

do jednog opšteg poboljšanja u domenu ishrane i opštih životnih uslova, prehrambene situacije i uslova života te, sledstveno, do produženja životnog veka.

Bilo bi apsurdno tvrditi da smanjenje broja dece ne može biti izvor takvih dobrobiti. Takođe, stoji da kada se jednom učvrsti tendencija smanjivanja broja dece postaje nužno da se pokrenu određeni mehanizmi delovanja na nivo rađanja.

Ako smanjeni broj dece, sasvim logično, dovodi do smanjenja preopterećenosti određenih segmenata društva, to, na duži rok, može da dovede do zatvaranja pojedinih ustanova ili njihovih ogranaka (posebno u manje naseljenim seoskim područjima), iznuđene promene, nenalaženje zamene za radnike koji su otišli u penziju, čak i otpuštanje sa posla. Da bi se ove pojave odložile, može se promišljati o produžetku trajanja školovanja, povećavanju obrazovnih profila, razvijanju programa permanentnog obrazovanja zaposlenih i opismenjavanja imigranata, kao i o otvaranju univerziteta za treće doba, i o profesionalnoj preorijentaciji nastavnika i profesora.

Takođe, pristizanje u radno sposobnu starost manje brojnih generacija može se pokazati opasnim za privredu ukoliko se ispostavi da radna mesta više neće moći da budu popunjena. Od ostalih mehanizama za akciju moguće je mobilisati krajnje rezerve radne snage, podsticati imigraciju stranih radnika, održavati stanovništvo što je duže moguće radno aktivnim, zameniti radnu snagu kapitalom...

Međutim, ma koliko efikasni bili mehanizmi akcije, oni mogu iscrpiti moć delovanja ukoliko se osnova starosne piramide ne obnavlja dovoljno ili ako se društveno-ekonomski uslovi pokažu, malo ili mnogo, nepovoljnim. To je dovoljno dobro ilustrovano stanjem u oblastima obrazovanja i zapošljavanja.

Obrazovanje i prilagođavanje "u hodu"

Uprkos promenama u pogledu dužine obaveznog obrazovanja i drugim sličnim palijativnim merama, ulazak sve malobrojnijih generacija u obrazovni sistem dovešće pre ili kasnije do smanjenja broja stanovnika koji se školuje. To će dalje dovesti do smanjenja broja odeljenja, do povećanja troškova obrazovanja po učeniku odnosno studentu, pa i do globalnog rasta obrazovnih troškova. Tako, uprkos gotovo trodecenijskom padu nataliteta, u Francuskoj ukupna bužetska sredstva namenjena obrazovanju nisu prestala da se povećavaju.

U slabo naseljenim oblastima, ukidanje odeljenja u školama bi moglo da ubrza odlazak roditelja sa decom ka oblastima sa razvijenijom mrežom

škola. Te oblasti, koje postepeno ostaju bez najdinamičnijeg elementa svog stanovništva, će biti izložene redukovanju sektora usluga, kako javnog tako i privatnog, što će degradirati kvalitet života do te mere da će one postati "rezervati" za ljude iz gradova u potrazi za prirodom i mirom. Takav proces je prisutan u mnogim regionima u Francuskoj, kao i drugim razvijenim zemljama.

Povećani troškovi obrazovanja će se ticati zajednice u celini, ali i samih porodica. Ne samo da porodice moraju da plaćaju poreze i doprinose, već će morati da se suoče i sa drugim troškovima koje društvo ne pokriva. U celini posmatrano, njihov relativni nivo životnog standarda će opasti, što će doprineti daljem intenziviranju procesa smanjenja broja dece, i sledstveno, starenju stanovništva. Na taj način, proces "demografske implozije" će hraniti sam sebe (Bourcier de Carbon, 1995).

Zapošljavanje i prilagođavanje "u hodu"

Od kada je prisutna pojava zamene brojnih *baby-boom* generacija onim manje brojnim rođenim posle 1975. godine, u Francuskoj je uvrežena ideja da takva smena generacija može jedino da dovede – na jedan čisto mehanički način – do poboljšanja u oblasti zapošljavanja. O tome svedoče upozorenja na opasnost od pojave (rizika) manjka radne snage kao i različiti pozivi za dolazak osvežavajuće imigracije dinamičnijih migranata.

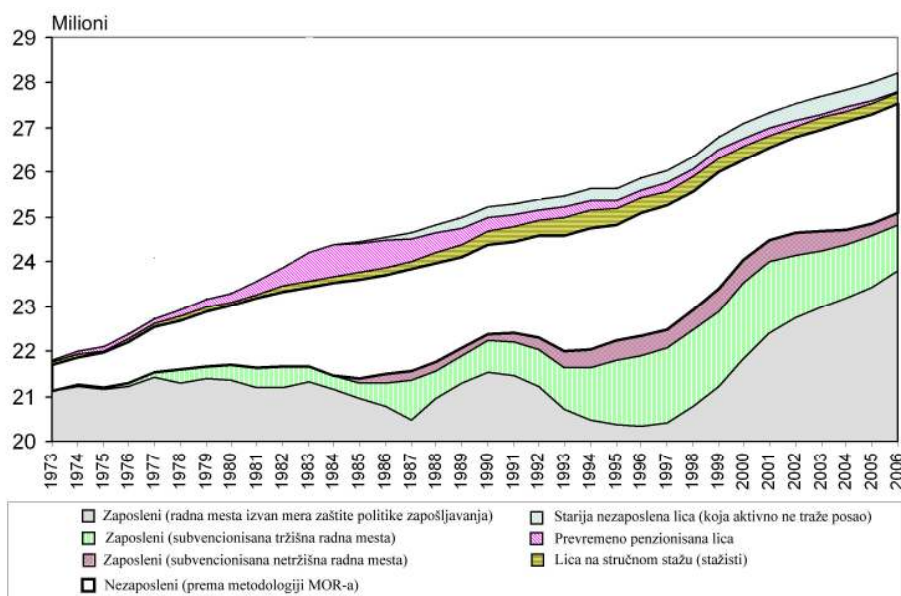
Međutim, iskustvo potvrđuje da u ovom slučaju uzročno-posledična veza nije ni tako neposredna, ni tako očigledna.

U Francuskoj se, posle duže pauze, broj radno aktivnih lica ponovo povećao. Naime, aktivno stanovništvo se od 1910. godine (Marchand, Thélot, 1997) održavalo na nivou od oko 20 miliona lica, i to nakon porasta od nekih 7 miliona radno aktivnih lica zabeleženog u 19. veku. Najnoviji rast je u početku, tokom 1960-ih, bio lagan, a zatim, počev od 1970-ih godina mnogo snažniji, da bi bi danas aktivno stanovništvo dostiglo približno 28 miliona. U tom povećanju od nekih 6 miliona lica, koje je приметno u poslednjih 30 godina, presudnim se pokazao ženski doprinos. Međutim, iako su žene u Francuskoj, ponovo, u celini posmatrano, podjednako aktivne kao početkom veka (sa stopom aktivnosti od blizu 50%), to je prvenstveno uslovljeno vrlo intenzivnim porastom ekonomske aktivnosti ženskog sredovečnog stanovništva (25-54 godine). Nasuprot, stope aktivnosti marginalnih starosnih grupa su znatno niže, kako kod žena, tako i kod muškaraca. To je, sa jedne strane, posledica produžetka obaveznog školovanja (sa 14 na 16 godina) i jasne tendencije ka opštem produženju studiranja, a sa druge, posledica masovnog korišćenja različitih mogućnosti za raniji odlazak u penziju.

Veliki je razmak, sve od 1970-ih godina, između dinamike ukupnog aktivnog stanovništva i aktivnih koji obavljaju zanimanje (grafikon 6). Takođe, treba podvući udeo subvencionisanih radnih mesta, tržišnih i netržišnih (tj. beneficirana iz javnih sredstava i/ili za koja se plaćaju umanjeni doprinosi, ili koja su potpuno oslobođena plaćanja doprinosa) u ukupnom povećanju broja zaposlenih.¹⁰

Grafikon 6.

**Aktivni (zaposleni i nezaposleni) i potencijalno aktivno stanovništvo.
Francuska (metropolitanska), 1973-2006. (prosečan godišnji broj u milionima)**

Izvor: INSEE, DARES.

Treba konstatovati da su politike zapošljavanja, kao i sve one mere koje se odnose na najstarije radnike, a koje su počev od 1972. godine razvijene u Francuskoj, tek delimično ispunile svoj početni cilj, koji je bio da se spreči pogoršanje tržišta rada i porast nezaposlenosti, posebno nezaposlenosti mladih. Nezaposlenost je eksplodirala: stopa je povećana sa manje od 3% aktivnog stanovništva u 1970. godini, na preko 12% u 1996. I pored smanjenja u periodu od 1998. do 2001. godine (sa 12,0% na 8,8%),

¹⁰ Dok su u 1980. godini subvencionisana radna mesta predstavljala tek samo 1,5% ukupnog broja radnih mesta, do 1996. godine je njihovo učešće ušestostučeno. I pored ekonomske bonace s kraja 1990-ih i početka 2000-ih, njihov udeo je i dalje na nivou od 6%.

nezaposlenost je ponovo porasla na 10% u periodu od sredine 2003 do sredine 2005. Uprkos novom smanjenju, nezaposlenost danas još uvek premašuje 8%.

Opšta stopa zaposlenosti (udeo radno sposobnog stanovništva, stari 15-64 godine, koje obavlja zanimanje), koja mnogo bolje nego stopa nezaposlenosti odražava intenzitet angažovanja radnih potencijala jedne populacije, je u Francuskoj među najnižim koje su zabeležene u zemljama sa sličnim nivoom ekonomske razvijenosti: 63% prema 65-75%. Zemlje u kojima se demografski razvitak posle 1970. godine nije bitnije razlikovao od francuskog, suočavale su se sa istim spoljnim okolnostima i sve su imale isti tehnološko-ekonomski model. Takvo slabo učešće Francuza u njihovom proizvodnom sistemu je u velikoj meri objašnjivo značajnom podzaposlenošću starije radne snage: 38% u odnosu na 50-60%. Evidentno je da je u Francuskoj intenzivnije i trajnije prihvaćena dvojna konstatacija prema kojoj kapaciteti svakog pojedinca opadaju sa godinama, te uzimajući u obzir da je obim raspoloživog posla nužno ograničen, jedan stariji radnik jedino može da zauzima radno mesto nekom mlađem.

Od sredine 1980-ih godina, razvijali su se specifični oblici zapošljavanja: privremeno zapošljavanje (honorarno, ugovori ograničenog trajanja), rad sa skraćenim radnim vremenom, subvencionisana radna mesta. Iako ovi načini zapošljavanja omogućavaju da se održi određeni opšti nivo zaposlenosti, te unose izvesnu fleksibilnost u funkcionisanju tržišta rada, te specifične forme zapošljavanja za uzvrat pridonose povećanju profesionalne i finansijske nesigurnosti koju duboko osećaju svi oni na koje se to direktno odnosi, kao i njihovi najbliži.

Sasvim je moguće da se privredni rast i zaposlenost ne odvijaju paralelno. U Francuskoj su vrlo vidljiva takva odvijana kretanja. Uzimajući u obzir obim stanovništva koje je bez zaposlenja, čini se vrlo verovatnim da će tržište rada, na srednji rok, postati vrlo pregrejano. U narednim godinama, Francuska bi mogla da bude suočena sa vrlo značajnom podzaposlenošću i otvorenom nezaposlenošću i to istovremeno sa odlaskom masovnih *baby-boom* generacija u prevremenu (zato što ukidanje sadašnjih mogućnosti za raniji odlazak u penziju neće biti tako brzo kako se to u politici predstavlja) i redovnu penziju. Iako kritikovana u poslednjih desetak godina, teza o istovremenom manifestovanju problema izazvanih nezaposlenošću odnosno podzaposlenošću i onih vezanih za ubrzanje procesa demografskog starenja, je nažalost dobila na važnosti u odnosu na ideju da će se ti problemi pojavljivati sa određenim vremenskim pomakom.

Ako međunarodno poređenje stopa zaposlenosti pokazuje da regulisanje putem nezaposlenosti i podzaposlenosti nije neizbežna nužnost, ono nam takođe pokazuje da nekoordinisano delovanje različitih akcionih mehanizama nije uvek moguće, ili bar da nije dovoljno efikasno. Isto važi i za pribegavanje merama u domenu migracija stanovništva kao i aktivnostima u cilju povećanja učešća žena u ekonomskom životu.

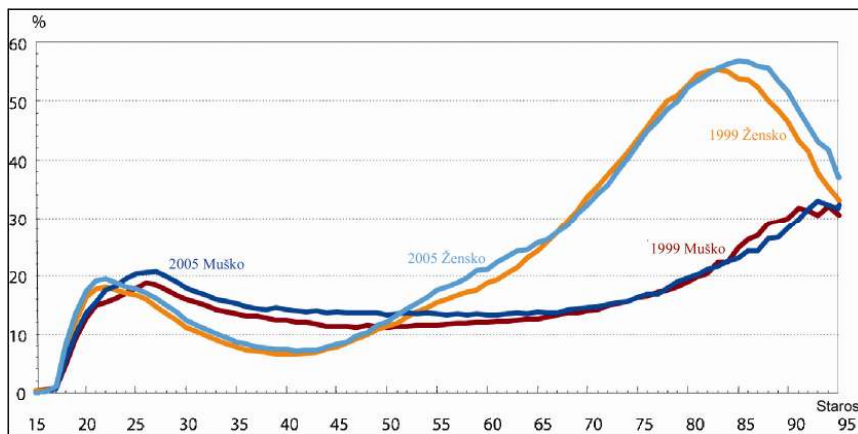
- U prošlosti su imigracije uvek predstavljale rado primenjivano rešenje za manje-više sektorsku i strukturnu nestašicu radne snage. Iako pomalo zanemarene tokom poslednje četvrtine 20. veka, imigracije mogu još uvek, mada u manjem opsegu, da budu jedno od rešenja, iako su se sadašnje okolnosti, bez sumnje, vrlo značajno promenile u odnosu na one iz "slavnih tridesetih" godina. Nakon objavljivanja jedne studije Populacionog odeljenja Ujedinjenih nacija (UN, 2000), poznato je da rešenje problema sa kojima će se u narednih pedeset godina suočavati populacije koje stare i smanjuju se, u principu, treba tražiti u imigraciji koja bi obezbedila prostu zamenu stanovništva. Čak i ukoliko bi se prihvatilo mišljenje da francusko društvo očekuje da doprinos migracija bude ograničen samo na održavanju istog obima stanovništva radno sposobnog uzrasta, takav cilj bi mogao da bude ostvaren jedino ukoliko bi Francuska u periodu 1995-2050. integrisala gotovo 5,5 miliona stranaca (u proseku 100.000 godišnje). Budući da se sve najrazvijenije zemlje nalaze u identičnoj situaciji, to bi gotovo trenutno dovelo do uspostavljanja međusobne konkurencije, konkurencije od koje ne bi imale koristi najmanje atraktivne zemlje. Njihov privredni razvoj, kao i njihove potrebe za radnom snagom su u osnovi relativno slični. Normalno je da u zemljama prijema nisu podjednako poželjni svi kandidati za useljenje, ali isto tako, postoje i potencijalni imigranti koje priželjkuju sve zemlje prijema. I upravo će ta kategorija imigranata, kao i njihove zemlje porekla koje su ostale bez najvitalnijeg dela stanovništva, ili za koje se čak može reći da im je to stanovništvo "opljačkano", na ovaj ili onaj način dovoditi do sve većih poskupljenja te radne snage. Francuska će, iako još uvek ima imidž i reputaciju domovine imigranata, morati da prihvati taj izazov, ali sa ograničenim, posebno finansijskim, sredstvima u odnosu na konkurentne zemlje i sa obavezom da svoju politiku nerestriktivnog i nediskriminatornog prijema imigranata, zameni politikom kvota.

- U Francuskoj, kao i svim ostalim zemljama, je vrlo izražena tendencija povećanja učešća žena u privrednom životu, što je povezano sa razvojem tercijarnog sektora, sa potrebom parova i za drugom platom, kao i sa sve naglašenijom željom žena da ostvare finansijsku samostalnost, a finansijska nezavisnost je najbolje osiguranje u vremenu kada porodica postaje sve "neizvesnija" (Roussel, 1989), i kada je samačko stanovanje – neprecizan

pokazatelj usamljenosti koja pogađa prvenstveno žene (grafikon 7) – u porastu (grafikon 8).¹¹

Do povećanog učešća žena u svetu rada se ne dolazi samo po sebi. Budući da im obrazovni nivo isti kao i kod muškarca, žene traže i odgovarajuća radna mesta. Međutim, konkurencija sa muškarcima, koja je i u normalnim vremenima žestoka, još je oštrija u periodima nestašice posla, te je i učešće žena i njihov izlazak na tržište rada teži i kasniji. Najčešće se posao dobija na određeno vreme i skromno je plaćen, pa tako ne može da pruži očekivani nivo životog standarda. Zaposlenje ne označava, kao nekada, početak

Grafikon 7.
Lica koja žive kao samci, po starosti i polu. Francuska (metropolitenska), 1999-2005.

Izvor: INSEE, popis stanovništva 1999. i popisne ankete 2004-2005-2006.

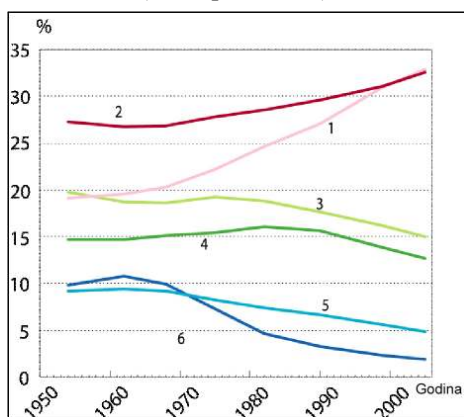
ostvarenja planova vezanih za sklapanje braka i formiranje porodice. Ti planovi, do tada vrlo dugo odlagani, mogu zbog toga da pretrpe manje ili veće izmene. Danas se mnogo pouzdanije zna da se rizik ženske neplodnosti, ali takođe i muške, povećava posle tridesete godine. Tako da pod određenim uslovima obaveze kojima mora da odgovori jedno društvo, koje je istovremeno suočeno sa dvostrukim izazovom – smanjenjem broja dece i

¹¹ Na osnovu pretpostavke o nastavku dosadašnjih tendencija u kretanju fertiliteta, mortaliteta i migracionog salda, kao i nastavka masovnog prihvatanja kohabitacionih partnerskih odnosa, procenjuje se da bi se broj domaćinstava u Francuskoj (25,7 miliona u 2005) mogao povećati u periodu 2005-2030. za 22,9% do 25,4%. U istom projekcionom periodu, prosečan broj članova domaćinstva bi mogao da se smanji sa 2,3 na 2,1, ili čak na 2,0, a da udeo samačkih domaćinstava pređe sa 33,0% na 43,2% ili na 46,0%, odnosno da se učešće lica koja žive sama popne sa 14% na 20,3% ili na 22,1% ukupnog stanovništva Francuske.

demografskim starenjem – da bi maksimalno mobilisalo svoje ženske potencijale, može posredno da osnaži odvijanje procesa protiv koga upravo želi da se bori.

U budućnosti se takođe ne može isključiti situacija da žene, zbog svog sve većeg učešća u svetu rada, budu u prilici da se sve češće opredeljuju između poslovnih i porodičnih obaveza, te da se posvećuju prvima na sve veću štetu onih drugih. Naročito na štetu onih obaveza koje podrazumevaju preuzimanje

Grafikon 8.
Stanovništvo prema broju stanara.
Francuska (metropolitenska), 1954-2006.

Izvor: INSEE, popisi stanovništva i popisne ankete 2004-2005-2006.

brige o zavisnim starim osobama, čiji će se broj svakako povećavati, čak i u slučaju ostvarenja pretpostavke koja podrazumeva ubrzano smanjenje stope nesposobnosti i vrlo značajno produženje očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju. Preuzimanje brige o veoma ostarelim licima je izuzetno obavezujuće, bez obzira na broj mogućih pomagača za potrebnu negu, budući da glavni teret pada na jednu osobu – u najvećem broju slučajeva na jednu ženu (dete ili bračni drug zavisne osobe), – pa bi se pokazalo kao mnogo manje ekonomično i od javnih fondova, što bi dalje doprinelo povećanju troškova starenja.

Intervencionističke politike ili prevladavanje principa realnosti nad principom zadovoljstva

Bilo da su uključene ili ne u okvir politika podrške, intervencionističke politike mogu samo delimično da ograniče, barem u narednih pola veka,

posledice smanjenja broja dece i demografskog starenja koje ga prati. Tendencije opadanja fertiliteta su, svuda, isuviše duboko ukorenjene da bi bile preokrenute u jednom tako kratkom periodu. Preko primera porodičnih politika i uravnoteženog finansiranja socijalnih fondova, koji će ovom prilikom biti analizirani, pokazaće se da će njihovo sprovođenje morati da zaobilazi mnoge sprudove.

- Intervencija države usmerena ka povećanju fertiliteta, izgleda sasvim legitimna, čak i u tako intimnom segmentu života svakog para, kao što je reprodukcija, i to iz najmanje dva razloga:

- na državi je da organizaciono isprati sveukupnu slobodnu volju parova u oblasti fertiliteta, kako onih koji ne žele da imaju decu ili ne žele da imaju više dece, kao i onih koji imaju aspiraciju za većim potomstvom od uobičajenog;
- država ima odgovornu privilegiju da obezbedi istorijski kontinuitet naciji, što znači da mora da vodi računa da se izbegnu neravnoteže koje bi mogle da ga ugroze.

Na ta dva osnovna principa su zasnovane sve politike usmerene ka povećanju fertiliteta, koje su sprovedene u prošlosti, između ostalih zemalja i u Francuskoj, u kojoj je opšte prihvaćeno da se uprava preko politike pomoći porodicama (dečiji dodaci, subvencionisane stanarine, zbrinjavanje dece u obdanistima), ako ne više, ono barem nadoknađuju troškovi parova. To je, po opštem mišljenju, nužno kako bi Francuska izbegla pad fertiliteta koji je vrlo naglašen u drugim zemljama.¹² Isto je i u Švedskoj, čija su poslednja iskustva naročito poučna, i to iz više razloga.

U Švedskoj je od 1976. godine stopa ukupnog fertiliteta (SUF), oscilovala oko 1,6 deteta po ženi, a počev od 1985. je značajno povećana, da bi u 1990. godini dostigla vrednost od 2,13. Iako ima dosta činilaca kojima može da se objasni tako iznenađujući rast švedskog fertiliteta (Calot, Sardon, 1997), među njima su svakako i promene izvršene u zakonskim odredbama koje se odnose na plaćeno roditeljsko odsustvo (počev od 1986. godine naročito povoljne za parove koji imaju drugo dete vrlo brzo posle prvog), kao i povoljne posledice koje su one proizvele. Međutim, od 1991. SUF se kreće u suprotnom smeru. Pad do nivoa od 1,5 dece u 1996. je još brži od prethodnog povećanja, da bi nakon toga došlo do laganog rasta (na 1,7 u 2004. godini).

¹² Podrška Nacije deci i porodici je, ipak, svedena sa nekih 30% BDP-a s početka 1950-ih godina, na samo 8% danas.

Švedski slučaj, koji je trajao samo nekoliko godina, je poučan jer je omogućio da se verifikuje stav da reakcija fertiliteta na snažne podsticaje ne predstavlja samo jedan teorijski koncept, a takođe jer je doveo u zabludu da bi ostvareno poboljšanje moglo da bude trajno. Pad koji je vrlo brzo sledio potvrdio je da sada, za neke populacije, određeni nivo fertiliteta, posmatrano na dugi rok, ostaje van realnih domašaja.

- Do sada su bile relativno slabo izražene ekonomske posledice demografskog starenja na sisteme socijalne zaštite. U Francuskoj je, na primer, dugo bilo rašireno mišljenje po kome je demografsko starenje bilo osnovni razlog degradacije sistema socijalne zaštite tokom 1970-ih i 1980-ih godina. Međutim, starenje populacije je u stvari imalo marginalan uticaj, u poređenju sa proširenjem korisnika sistema socijalnog osiguranja, kao i ekonomskom krizom koja je bila i duža i teža nego što su analitičari predviđali. Taj slabi uticaj demografskog starenja se, između ostalog, objašnjava vrlo dugim rastom sistema socijalne zaštite, kao i povećanjem broja obveznika koji su u njega uključeni. Međutim, u narednih pola veka, uticaj demografskog starenja će biti sasvim drugačiji.

Jedna studija izrađena na zahtev Evropske komisije (Calot, Chesnais, 1997) je pokazala da bi pod pretpostavkom umerene, *futurible*¹³ demografske situacije, uspostavljanje finansijske ravnoteže francuskog penzionog sistema, samo kao rezultat demografskog starenja koje je predviđeno do 2050. godine, zahtevalo bi:

- povećanje za 51% stope doprinosa za starosno osiguranje (bez povećanja kupovne moći penzionera u odnosu na zaposlene);
- ili smanjenje od 44% prosečne penzije u odnosu na prosečnu zaradu;
- ili da se za 9,6 godina produži starosna granica za prestanak radnog veka;
- ili da se za 80% poveća obim aktivnog stanovništva, preko povećanja stope aktivnosti, pre svega žena, ili pribegavanjem imigraciji, ali bi u drugom slučaju nastao problem pokrića budućih troškova za penzije, vezanih za povećanje aktivnog stanovništva.

U istoj studiji je takođe precizirano da bi zbog povećanja troškova zdravstvenog osiguranja, do koga bi došlo samo kao posledica promene starosne strukture stanovništva, biti potrebno ili za 50% povećati stope doprinosa za zdravstvo ili za trećinu smanjiti refundacije koje se isplaćuju pacijentima.

¹³ Termin "futurible" predstavlja kovanicu čiji je autor Bertrand de Jouvenel (1972), a dobijena je sažimanjem reči *futur* (budućnost) i *possible* (moguć).

Najnoviji proračuni, urađeni u okviru Saveta za usmerenje penzija (Conseil d'orientation des retraites – COR) i reforme iz jula 2003. godine (COR, 2003), iako nisu razjasnili direktne posledice budućeg demografskog starenja (naravno, sve neće biti isto kao do sada), potvrdili su stepen prilagodavanja koje je nužno sprovesti. Proračuni su pokazali da bi – pod pritiskom posledica nastavljanja dosadašnjih demografskih tendencija, zatim uz brzo poboljšanje stanja u privredi i u domenu zapošljavanja, što je jedna izuzetno optimistička hipoteza (Parant, 2003), i sa zakonskom regulativom koja bi ostala nepromenjena do 2040. godine – finansiranje celokupnog sistema izazvalo dubiozu od 4 procentna poena bruto domaćeg proizvoda (BDP), a prosečna penzija bi sa 78% bila svedena na 64% prosečne plate. U takvim uslovima bi obezbeđivanje finansijske ravnoteže zahtevalo bilo povećanje stope doprinosa za zaposlene za iznos koji bi bio jednak 9 kotizacionih poena, bilo produženje starosne granice za odlazak u penziju za ukupno šest godina.

Obezbeđivanje finansijske ravnoteže uz zadržavanje stope zamene (plata penzijama) na njenoj sadašnjoj vrednosti bi nametnulo ili povećanje stope kotizacije za 15 poena, ili produženje starosne granice za odlazak u penziju za ukupno 15 godina.

Obezbeđivanje finansijske ravnoteže bez povećanja prelevmana za zaposlene i bez podizanja starosne granice za odlazak u penziju, podrazumevalo bi pad stope zamene sa 78% na 43%.

Sagledavanje situacije u domenu izmena zdravstvenog osiguranja i prvih usvojenih mera ilustruje veličinu izazova koji je nametnuo proces demografskog starenja.¹⁴ Pojava starenja stanovništva će svakako primorati francusko društvo, kao i mnoga druga, na radikalno menjanje načina svog organizovanja.

¹⁴ Ako se starosni model troškova iz 1997. godine primeni na projicirano stanovništvo iz 2020. godine, dobijeno na osnovu INSEE-ove centralne varijante demografskih projekcija Francuske, uočava se da bi samo na osnovu refundacije troškova (javna potrošnja) zbog kratkoročne nege (nega zavisnih osoba i socijalna inkluzija) bio ostvaren porast od 0,9 poena, sa 6,5% na 7,4% (Grignon, 2003). Na osnovu ovoga, neto efekat demografskog starenja na ukupne troškove za zdravstvo iznosio bi u 2020. godini 1,4 procentna poena BDP-a (sa 10% na 11,4%), što je jedan, svakako, nezanemarljiv rast, a zamalo i eksplozivan. Svededno, može se primetiti da bi, uz korišćenje nekog od skorijih profila potrošnje po godištima, neto efekat starenja bio još značajniji, budući da najstariji troše sve više i više u odnosu na najmlađe (u zdravstvu, profil potrošnje po starosti stalno raste). Još je više od fundamentalnog značaja, ako proračune ograničimo na vremenski horizont do 2020. godine. To bi onemogućavalo da se izmere stvarni efekti starenja na troškove u zdravstvu. Sa takvim vremenskim horizontom još uvek se ne dolazi do situacije da *baby-boom* generacije budu na samom vrhu starosne piramide. Tada će generacija rođena 1946. imati samo 74 godine i deliće je još desetak godina od starosti kada se, danas, u proseku, ulazi u neku instituciju za negu starih.

U cilju smanjenja posledica starenja kao posebno efikasna rešenja čine se podizanje starosne granice za odlazak u penziju i povećanje obima aktivnog stanovništva populacije, koje je opterećeno sve većim davanjima za socijalne doprinose. Ta dva rešenja su kao takva naširoko prihvatana u svim zvaničnim izveštajima koji se objavljuju u poslednjih dvadesetak godina. Međutim, šta oni tačno podrazumevaju?

Privredni rast se često predstavlja kao primarna determinanta buduće ponude radnih mesta. Ne zalazeći u raspravu u kojoj su suprotstavljeni stavovi – s jedne strane, zagovornika teze o nailasku novog Kondratijevljevog uzlaznog talasa, koji će biti trajniji nego ranije, budući da se sada izvori bogatstva nalaze u sferi nematerijalnog (inteligencija, znanje) pa su tako *a priori* neiscrpnii (za razliku od materijalnih resursa), i s druge strane, "eko-skeptika" koji dovode u sumnju podsticajne efekte novih tehnologija i koji smatraju da će domaća tražnja u Francuskoj ostati slaba, ili barem nestabilna, i to prvenstveno zbog demografskog starenja – biće pokazano da se ekonomski rast u mnogo većoj meri konstatuje nego što se određuje dekretom, kao i to da su redovno bivale izneveravane nade za ulazak u beskrajne periode samoodrživog prosperiteta, koji su izazivani periodima eruptivnog rasta (kao što se zbilo u 1920-im ili 1960-im godinama, na primer). Osim toga, ako izraženi privredni rast uvek izgleda kao nešto što ide u prilog zaposlenosti, tada za svaki pojedinačni nivo ekonomskog rasta mogu da korespondiraju veoma različite strukture zaposlenosti, budući da strategije preduzeća i društvena regulativa mogu dovesti do manje ili više jednake (ravnopravne) raspodele radnih mesta.

U Francuskoj su u proteklih četvrt veka na pad stope zaposlenosti značajno uticala upravo preduzeća, svojim odlukama o premeštanju i zatvaranju proizvodnih pogona, anticipacijom potreba za radnom snagom i kroz upravljanje ljudskim resursima, procenjivanju u pogledu nadoknade za faktore proizvodnje. A akteri na javnoj sceni su im u tome pružili dragocenu pomoć, putem politika koje su sprovodili. Ovde se, prvenstveno, misli na mnoge mere vezane za napuštanje ekonomske aktivnosti, ali su i mere koje su preduzimane (ili odlagane) u oblasti uređenja zemljišta i lokalnog razvoja imale, takođe, stvarni uticaji, ako ne prikriveni.

Strategije preduzeća

Globalizacija nije novi proces. Jedino što ona doživljava veliko ubrzanje u vreme izražene tehnološke sofisticiranosti, ubrzane primene nematerijalnih elemenata, izuzetno brzog prelaska sa proizvodnje materijalnih dobara na pružanje usluga, sa stvarne na virtuelnu ekonomiju.

Suočene sa širenjem "McWorlda" (Barber, 1996), preduzeća, a posebno ona iz konkurentskog sektora, prinuđena su da reaguju. Ona revidiraju, ako to već nisu učinila, svoju organizacionu strukturu (*downsizing*, eksternalizacija aktivnosti...). Ona prilagođavaju, ne bez rizika, a ponekad i uz ozbiljne promašaje, svoje strategije širenja proizvodnje u zavisnosti od tendencija na međunarodnom tržištu radne snage. Preduzeća, na taj način, doprinose stvaranju bogatstva u manje razvijenim delovima sveta, ali takođe i smanjenju udela zaposlenosti u ekonomskom rastu najrazvijenijih zemalja.

Velika većina preduzeća upravlja svojim ljudskim resursima bez "ljudskog računovodstva", koje je Alfred Sauvy tako snažno zagovarao. Preduzeća, samo u izuzetnim slučajevima vrše procenu svojih potreba na rok od 5-10 godina koji predstavlja minimalan vremenski period potreban za formiranje kadrova i/ili za politike međunarodnog regrutovanja radne snage, tako da se na imigraciju i dalje vrlo rasprostranjeno gleda kao na najbolje moguće sredstvo za ublažavanje eventualnih deficita radne snage. U tom smislu bi se buduća zamenska migracija mogla u većoj meri pokazati kao obmana, a manje kao pravi lek.

Javna politika

Veoma su različite politike čiji uticaj može biti odlučujući na obim ponude radnih mesta, i koje čak u pojedinim slučajevima mogu da promene rezultate ekonomskog rasta, i to više ili manje ozbiljno, kao i na duži ili kraći rok.

- Politika prema porodici, kada je usmerena na kompenzaciju, ili bar na ublažavanje pada životnog standarda koji prati rađanje deteta (nezavisno od toga koje je dete po redu, ali naročito u slučaju višeg reda rođenja), kao i na to da roditeljima omogući slobodno vreme i prostor, svakako utiče na plodnost parova i na natalitet stanovništva. Kako su deca koja danas treba da se rode sutra potencijalna radna snaga, nesumnjivo je potrebno da se vrlo brzo ponovo doda vetar u leđa francuskoj politici prema porodici; održavanje fertiliteta na nivou od 1,9 dece po ženi, *a fortiori* (a još više) ponovno dostizanje vrednosti stope ukupnog fertiliteta od 2,1, je ono što bi trebalo da se desi.
- Politika obrazovanja, kako inicijalnog tako i onog dopunskog, doprinosi brzini obnavljanja profesionalne kompetentnosti, kao i, manje ili više slučajno, određivanju trajanja radnog veka.

U Francuskoj je inicijalno obrazovanje razvijenije nego u mnogim drugim zemljama, čime se može objasniti niska stopa zaposlenosti mladih Francuza. Za uzvrat, u Francuskoj je relativno niska stopa obuhvata dopunskim, permanentim obrazovanjem (obrazovanje tokom celog života). Ona opada

posle 45 godine života, a naglo pada oko 55. godine starosti. Obuhvat ovim vidom obrazovanja vrlo mnogo zavisi od statusa pojedinca (za zaposlene, stopa učešća je približno dva puta veća nego kod nezaposlenih), od kvalifikacije i socio-profesionalne kategorije, veličina preduzeća i sektor delatnosti, itd. Uz to, kod starih je slabo izražena potreba za daljim obrazovanjem. A, čak i kada su jasno izražene potrebe za obrazovanjem, retko se odnose na studije gde se stiče diploma ili neki sertifikat. Međutim, "bilo bi opasno na osnovu navedenog zaključiti da se njihovo slabo učešće u obrazovnom procesu može objasniti tek nezainteresovanošću. Bez svake sumnje ovde imamo periodični fenomen (pojavu) slabijeg pristupa (slabije dostupnosti) obrazovnom sistemu koji kod njih pak dovodi do odustajanja, ili bar do toga da se to manje želi" (Lainé, 2003).

- Politika zapošljavanja igra ključnu ulogu za obuke i stručnog usavršavanja, barem u slučaju kada ima za cilj najbrže moguće nalaženje prvog zaposlenja ili ponovnog zapošljavanja nezaposlenih lica. Za Francuze bi, bez ikakve sumnje, bilo od koristi da u ovoj oblasti analiziraju sisteme zapošljavanja u drugim zemljama, da uoče i shvate zašto ti sistemi imaju bolje performanse, da se zapitaju pod kojim uslovima bi oni mogli da budu "preneseni". Oni su, kao i ostali Evropljani iz Unije, na to snažno podstaknuti posle vanrednog zasedanja Evropskog saveta u Lisabonu (marta 2002). Savet je tom prilikom usvojio novi način regulisanja, tzv. Otvoreni metod koordinacije (OMK), koji se sastoji u tome da se: "definišu osnovne smernice za Uniju, uz precizne vremenske rokove za ostvarivanje ciljeva na kratak, srednji i dugi rok kako su ih odredile zemlje članice; a ako ovo ne uspe, da se ustanove kriterijumi, kako za kvalitativnu tako i za kvantitativnu evaluaciju u odnosu na najbolja svetska dostignuća (...), i to na takav način da bude moguće upoređivanje najboljih praksi u svetu (...); vršiti periodična praćenja stanja, evaluacije i provere od strane partnera."¹⁵

- Politika prema starima utiče na nivo zaposlenosti, posebno prilikom određivanja starosne granice za odlazak u penziju, kao i prilikom podsticanja starijih radnika da odlaze u penziju, ili da i dalje ostaju radno aktivni.

Politike "prilagođavanja u hod", ne mogavši da dugoročno predstavljaju način upravljanja, a kako su činjenice po prirodi tvrdoglave, francusko društvo je 2003. godine moralo da se odluči za reformu penzionog sistema. Ta reforma, koja je okasneli nastavak reforme iz jula-avgusta 1993, bi trebalo, po zamisli njenih tvoraca, da omogući Francuzima stalnost izbora

¹⁵ Zaključci Evropskog saveta sa zasedanja u Lisabonu, iz marta 2000. godine.

zbog principa raspodele i uravnoteženja sistema do 2020. godine, a imajući u vidu najdugoročniju prepreku, postavljeni rok je pomeren na 2040. godinu.¹⁶

Neophodna, ali ipak ne i dovoljna da bi se sistem održao i posle 2020. godine, usvojena reforma neće biti dovoljna garancija da će se održati do isteka postavljenog roka, tj. do 2040. godine. Reforma počiva na nekoliko zahtevnih pretpostavki, među kojima je i uspostavljanje pune zaposlenosti nakon 2010. godine, što, između ostalog, podrazumeva svodenje stope nezaposlenosti na 4,5%, zatim značajno povećanje stope aktivnosti mladih i, još bitnije, više stope aktivnosti starih. Dok se danas, na primer, računa da je kod stanovništva starog 55 ili više godina ukupan broj nezaposlenih i onih otišlih u prevremenu penziju po brojnosti jednak celoj jednoj generaciji te starosti (nekih 550.000 osoba, prema generacijama koje broje 600.000 lica), prema ovom scenariju u 2010. godini ih ne bi bilo više od polovine jedne generacije (400.000 osoba prema 800.000, koliko broje generacije, budući da se radi o *baby-boom* generacijama). Da bi jedna takva opštenacionalna mobilizacija u prilog rada zaposlenih starih 55 ili više godina bila na kraju krunisana uspehom, potrebno bi bilo sledeće: da preduzeća nude dovoljno radnih mesta i da im ta ponuda bude isplativa;¹⁷ da stariji radnici zaposleni, koji su ponovo postali "upotrebljivi", imaju želju da produže svoj radni vek, ili da u tome budu vrlo vidljivo podsticani. Skreće se pažnja da su, u poslednjih tridesetak godina, najmlađe generacije starijeg aktivnog stanovništva imale intenciju da ranije odlaze iz sveta rada nego što su to činile prethodne generacije. Uvođenjem 35-satne radne nedelje, dobijali su potvrdu za stav da je obim posla koji se nudi definitivno ograničen. Danas se od njih, dosta brutalno, traži da potpuno odbace takve modele ponašanja. Za to će biti potrebno i dosta objašnjavanja, i dosta ubeđivanja. Ali biće potrebni i vrlo konkretni novčani podsticaji.

Politika migracija je bila nešto što se u prošlosti rado podsticalo, a tako će biti i nadalje. Baš i kad bi zemlja, kao što je Francuska, još dugo u budućnosti bila u poziciji da "poziva" brojne strane radnike kako bi pokretali njenu privredu, ti imigranti bi, kao pravičnu nadoknadu za svoje učešće i svoje doprinose sistemu socijalne zaštite, stekli i sva prava koja su im, s tim u vezi, pridodata. Neka od prava, poput prava na penziju, će biti novčano ostvarivana još dugo nakon njihovog prestanka da doprinose, svojim radom, stvaranju društvenog bogatstva.

¹⁶ Videti *Obrazloženje nacrtu zakona*, Ministarstvo za socijalna pitanja, rad i solidarnost Republike Francuske (réf.: NOR: SOCX0300057L/R).

¹⁷ Ovde se, između ostalog, postavlja i pitanje rasta plata sa povećanjem radnog staža, što je još jedna od stvari koje ne idu u prilog radnom angažmanu starijih.

- Politika pomoći, koja obezbeđuje korisnicima minimalna socijalna primanja, te im time pruža minimum društvene kohezije, može u pojedinim slučajevima da predstavlja i prepreku ponovnom zapošljavanju.¹⁸

Postoji još javnih politika čiji uticaj na zaposlenost, iako manje očigledan, nikako nije mali. Naročito se misli na politiku uređenja zemljišta, jer zbog postojećih lokalnih demografskih kretanja, metropolitenska Francuska se sve više pretvara u jedan mozaik prenaseljenih ili praznih teritorija, i u jedan prostor koji je sve više odvojen na starosnoj osnovi ili bazi ekonomske aktivnosti. Kao i preobražaj profila zanimanja, dobro uređenje teritorija je dugotrajan posao, kome, zbog toga, ne odgovaraju nedovoljno široke prospektivističke vizije i koje su delimično i mlako orkestrirane.

* * *

"Posmatranjem atoma – menjamo ga, posmatranjem čoveka – preobražavamo ga, posmatranjem budućnosti – preokrećemo je", pisao je Gaston Berger pre pedeset godina (Berger, 1958). Ako ne možemo da promenimo prošlost, zajedničko mesto poznatih zbivanja, čak i ako nisu precizno poznata, ipak možemo, svojim odlukama i delovanjem, pokušati da modeliramo našu budućnost.

Stojeći pred starosnom piramidom francuskog stanovništva, može se čekati da demografski obrt reši, kako se to kaže, jednom čarolijom, pitanje zapošljavanja u budućnosti, i da skine većinu hipoteka koje danas opterećuje francusko društvo. Sa druge strane, ne podvrgavajući princip realnosti principu zadovoljstva može se, upravo suprotno, *a contrario*, opredeliti za jedan pristup koji je mnogo više intervencionistički, a u ovoj oblasti sigurno ne manjkaju domeni gde se može intervenisati. Svakako, ishodi strategija koje čovek osmišljava su po prirodi stvari obeleženi neizvesnošću, ali ipak imaju šanse da budu uspešniji od onih koji su zasnovani na pasivnosti i improvizaciji.

¹⁸ Dva faktora su prisutna u ovoj relaciji prihod-zaposlenost, i u stvaranju mogućih "zamki za nezaposlenost":

- *Razlika između garantovanih minimalnih prihoda* (u Francuskoj npr., socijalne pomoći licima bez prihoda ili s prihodima koji su ispod zagarantovanog minimuma) i najnižih plata. Globalizacija i konkurencija vode smanjivanju spomenute razlike i to preko smanjivanja najnižih plata, a posledica toga je manja privlačnost najslabije plaćenih poslova i povećanje dugoročne, tzv. nezaposlenosti "odbačenih" (najviše pogađa starije radnike i mlade bez kvalifikacija). Ekonomski oporavak dovodi do zahteva za povećanjem plata što za posledicu može imati dalje izmeštanje proizvodnje i povećanje strukturne nezaposlenosti.

- *Uslovi pod kojima se dodeljuje garantovani minimalni prihod*. Ispostavlja se da je mehanizam "zamki za nezaposlenost" tim izraženiji što su nadoknade manje uslovljene, ako nema oročenosti prava na nadoknadu (kao što je preovlađujući slučaj u npr. Velikoj Brianiji), ili ako nije uslovljen prihvatanjem nekog ponuđenog posla (npr. suprotno situaciji u Danskoj, gde se sprovodi tzv. *workfare* politika uključivanja nezaposlenih u programe za otvaranje radnih mesta, što predstavlja uslov za dodelu socijalne pomoći).

Literatura

- BARBER, B.R. (1996). *Djihad versus McWorld. Mondialisation et intégrisme contre démocratie*, (Desclée de Brouwer).
- BERGER, G. (1958). "L'attitude prospective", *Prospective*, n°1.
- BOURCIER DE CARBON, P. (1995). "Population de la France : chronique d'une implosion annoncée", *Futuribles*, n°. 203, pp. 63-92.
- CALOT, G., J-C. CHESNAIS (1997). /u saradnji sa A. Confesson, A. Parant, J-P Sardon/ *Le vieillissement démographique dans l'Union européenne à l'horizon 2050. Une étude d'impact*, Futuribles international-Lips-Datar-Commissariat général du Plan, TRP n°. 6.
- CALOT, G., J-P. SARDON (1997). "Étonnante fécondité suédoise", *Futuribles*, février, pp. 5-14.
- CALOT, G., J-P. SARDON (1999). "Les facteurs du vieillissement démographique", *Population*, n°3, pp. 509-552.
- CANTILLON, R. (1997). *Essai sur la nature du commerce en général*, (réimpression de l'édition de 1952, fondée sur le texte original de 1755), (Paris: Ined).
- CONSEIL DE L'EUROPE (2006). *Évolution démographique récente en Europe, 2005*, (Strasbourg: Editions du Conseil de l'Europe).
- COR (2003). *Retraites. Fiches pour l'information et le débat*, (Paris: Conseil d'orientation des retraites, La Documentation française).
- DE JOUVENEL, B. (1964). *Art de la conjecture*, (Monaco: Rocher).
- DUESENBERY, J. (1949). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour*, (Harvard University Press).
- GRIGNON, M. (2003). "Les conséquences du vieillissement de la population sur les dépenses de santé", *Questions d'économie de la santé*, n° 66, mars 2003.
- HAJNAL, J., 1965, "European marriage patterns", in: Glass D. V. et Eversley D.E.C. (editors) *Population in History*, (London).
- LAINÉ, F. (2003). "Les seniors et la formation continue: un accès général limité mais avec de grandes différences selon les situations professionnelles", *Premières informations et premières synthèses*, n°. 12.1, mars 2003.
- LANDRY, A. (1982). *La révolution démographique. Étude et essais sur les problèmes de la population*, réédition. (Paris: Ined).

- MARCHAND, O., C. THELOT (1997). *Le travail en France (1800-2000)*, (Collection Essais & Recherches, Nathan).
- PARANT A. (2003). "Retraites en France: la réforme 2003. Chronique d'une suite annoncée", *Futuribles*, n°288, pp. 71-87.
- ROBERT-BOBEE, I. (2006). "Projections de population pour la France métropolitaine à l'horizon 2050", *Insee Première*, n°1089, juillet 2006.
- ROUSSEL, L. (1989). *La famille incertaine*, (Odile Jacob).
- SMITH, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (Edinburgh).
- UN (1956). *Le vieillissement des populations et ses conséquences économiques et sociales*, (New York: United Nations).
- UN (2000). *Replacement Migration: Is it a solution to Declining and Ageing Populations?*, (New York: United Nations).
- VEBLEN, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class*, (Stanford).

Alain Parant

Stanovništvo i populaciona politika: Francuski model

R e z i m e

Generacije koje se danas rađaju su, ili bar teže da budu, svuda u svetu malobrojnije nego nekada. To smanjenje broja dece pogađa moderna društva u mnogim oblastima. Ako je ono uokvireno efikasnim politikama podrške, može da bude izvor opšteg poboljšanja uslova života. Ali, ako se ta pojava produži ili ako postane drastična, na kraju će dovesti do bržeg ili sporijeg demografskog starenja, koje sa svoje strane može dovesti u pitanje mnoge društvene tekovine. Javna intervencija, mora u tom slučaju da zadre mnogo dublje, a sve bez garancija za potpuni, ako ne trajni uspeh.

Uvodni deo članka je posvećen konceptu "demografske revolucije", koji je 1934. godine razvio francuski političar i demograf Adolphe Landry da bi označio nastajanje jednog demografskog režima koji se odlikuje opšteprihvaćenom praksom ograničavanja rađanja, što predstavlja odgovor zbog suštinske brige za poboljšanje životnog standarda, kako roditelja tako i njihove dece. Ali je zato, ograničavanje rađanja primarni uzrok starenja ukupnog populacije.

U nastavku su predstavljene neke najupečatljivije crte aktulene francuske demografske situacije, kao njenog budućeg razvitka. Francuska ima pozitivan bilans razmene stanovništva sa ostatkom sveta, kao i većina zapadno-evropskih zemalja, ali ipak najveći deo svog demografskog rasta crpe iz većeg broja rođenih od broja umrlih. Zbog toga se ona najčešće doživljava kao pravi demografski raj u Evropi, čije se stanovništvo smanjuje i stari. Slika je svakako laskava, ali postaje vrlo kontradiktorna nakon analiza dugoročnih kretanja pokazatelja fertiliteta i starenja stanovništva.

U trećem delu članka, čija je žiža interesovanja situacija u Francuskoj, ispituju se modaliteti i ograničenja aktivnosti koje jedno društvo, suočeno sa demografskim starenjem i smanjenjem broja dece, može da primeni: politike ili mere prostog "prilagođavanja u hod" demografskim procesima; politike i mere koje su mnogo više intervencionističke – čak i u sasvim privatnoj sferi rađanja, a usmerene su ne ka preokretu snažno izraženih tendencija starenja stanovništva, već na ograničavanje nekih veoma nepoželjnih efekata.

Ključne reči: *nizak fertilitet, demografsko starenje, populacione politike, Francuska*

Alain Parant

Population and Population Policy: French Model

S u m m a r y

Generations born today, or at least are trying to be, are scarcer than before all over the world. This decrease in the number of children is affecting modern societies in many spheres. If it was to be supported by efficient policies, it could be the source of a general improvement of life conditions. However, if this phenomenon continues or becomes drastic, it could ultimately lead to slower or faster demographic ageing, which could endanger many social heritages. Public intervention must, in that case, impinge much deeper, but without guarantees for a complete, if not permanent, success.

The introductory part of the article is dedicated to the concept "demographic revolution" which was developed in 1934 by the French politician and demographer Adolphe Landry, in order to mark the development of a demographic regime which is characterized by a universally accepted practice of birth control, which represents a response for the essential concern for life standard improvement, not only for the parents but their children as well. But then, birth control is the primary cause of population ageing.

The article further presents some of the most striking traits of the current French demographic situation, as its future development. France has a positive balance of population exchange with the remaining part of the world, as most of the Western European countries, but still the greatest part of its demographic increase is obtained from a larger number of births than deaths. Because of this, France is often seen as a real demographic paradise in Europe, whose population is decreasing and ageing. This image is certainly flattering, but it is becoming very contradictory after an analysis of long-term trends of fertility indicators and population ageing.

The third part of the article, with the situation in France in focus, investigates the modalities and limitations of activities which a society, faced with demographic ageing and decreasing number of children, can apply: policies or simple "adjusting along the way" to demographic processes measures; policies and measures which are more intervening – even in the completely private sphere of birth-giving, and directed towards the limitation of some very unfavorable effects and not towards the change of strongly expressed tendencies of population ageing.

Key words: *low fertility, demographic ageing, population policy, France*